

zése támadt, hogy mérges gombák és liliumok sarjadnak a zsigereiben. Október volt". A nyelvileg szinte puritán mondatok – A TÁBORNOK ÚT-VESZTŐJE hosszú oldalai fecsegésnek tűnnek ezekhez képest – csak úgy sisteregnek: „Az ábránd nem ennívaló – mondta az asszony. – Nem ennívaló, de táplál – vágott vissza az ezredes.” Bár a két lábbal inkább földön járó asszony szelíden perlekedve igyekszik urát is lerángatni a földre (a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban kibontakozó öskettösség), a közöttük lévő mélységes egység e félmondatból, egy kicsiny ecsetvonással örökre szívünkbe vésődik: „... az asszony... mézszínű szemét az ezredes mézszínű szemébe szögezte.”

Az író hallgat bizonyos dolgokról, és ezzel mond a legtöbbet. Az például, hogy az ezredes és felesége időnként egyáltalán semmit sem eszik, ebből a jelentéktelen félmondatból derül ki: „az ezredes... a sarki boltban egy doboz kávéval vásárolt, meg egy fél font kukoricát a kakasnak”. Egyúttal erősödik megérzésünk a kakas fontosságáról, amit aztán megtetéz az a bekezdés, mely a két öreg siralmas egészségi állapotát festi le, majd egy elképesztő, rövid mondattal fejeződik be: „A hét folyamán megbolydult zsigereinek tenyészete. Jó néhány éjszakát álmatlanul töltött, gyötörte az asztmás asszony sípoló tudeje. De péntek délután békét hagyott az október. Agustín barátai – szabósegédek, mint ő volt, a kakasviadal rajongói – kiharcolták az alkalmat, hogy megszemléljék a kakast. Jó állapotban volt.” A polgárháborúról, az ezredes jelenlegi megalázó helyzetéről, fiuk haláláról s a kakas jelentőségéről aprócska utalásokból növekednek sejtéseink – megrendítő tudássá

Az ezredesből visszanez ránk ember voltunk ezer arca. Mint köveket forraló s a semmiből „örök csodát, új holmit” teremtő asszonya, makacsul reménykedik a reménytelenség közepette. Ügyvédet cserél, hogy meggyorsítsa ügyét, pedig az ügyvéd közönye, a hivatalnak packázásai rá kell, hogy ébresszék: hiába erőlködik. Ő mégis levelet ír. Mégis ki-megy a hajóhoz. Gyermeki büszkeségből hazudik, hogy méltóságát megőrizze. Szégyenlős, mint egy kislány; „leírhatatlan szorongásában visszahököl”, mint egy kamasz fiú. Ugyanúgy nem ismeri be testi nyavalyát, mint a tábornok, de ezt egy-két rövid kérdés-feleletből sejtjük meg, nem hosszasan hömpölygő leíró mondatokból.

Egyszerű történet: egy férfi és egy asszony, akiket megpróbált a bánat: éhezés, betegség, halál. „Mi a fiunk árvái vagyunk.” Ivan Karamazov szerint az emberlét alapja a földi kenyér: a csábító tudta, mivel kísértse Jézust. „De addig mit eszünk? Mondd csak, mit eszünk?” – esik kétségbe az asszony, s már csak egy lépés Bolivar kérdéséig: Hogy jutok ki ebből a labirintusból? – valóság és ábránd útvesztőjéből. S a szemérmes, a csúnya szavaktól irtózó ezredes száján kiszaladó káromkodás egyben a SZÁZ ÉV MAGÁNY Ursulájának keserű jajsza-va is, aki generációk kínja láttán felkiált: a kurva mindenit! A dacos kiáltás egyrészt a legmodernebb kétségbeesés szava: mert hiszen meghalnak, ha nincs mit enni; másrészt az emberen túlmutató reménység szava is: a földi kenyérrel szemben az ezredes hitéhez marad hű. Garcia Márquez valamennyi művét áthatja az emberi léleknek ez a végső ambivalenciája. Bolivar egyedül marad álmával, ami „alighogy beteljesedett, máris foszladozni kezdett”. Hiába volt minden szárnyalás, a mulandóság zsákutcájába kerül, ahonnan nincsen kiút. A SZÁZ ÉV MAGÁNY hősei fölött végig ott lebeg a vér fertőzés átka, és sorsuk végül apokaliptikus katasztrófában végződik. Ezzel a háttérrel alkot feloldhatatlan kettőséggel a Buendiák sosem szűnő életszeretete éppúgy, mint ezredesünk felejthetetlen mondata: „Az élet a legjobb dolog, amit valaha is kitaláltak.”

Tóth Sára

HORKHEIMER TÁRSADALOMKRITIKAI MODELLJEI

Max Horkheimer: *Traditionelle und kritische Theorie. Funfk Aufsätze*
Fischer Taschenbuch Verlag, 1992

A német Fischer Kiadó a zsebkönyvsorozat elindításának 40. évfordulója alkalmából újra kiadta sorozatának legsikeresebb köteteit. E könyvek között egyetlen filozófiai mű szerepel: Horkheimer tanulmányainak válogatá-

sa. A kötet írásai – melyek 1933 és 1943 között születtek – Horkheimer gondolati útjának legfontosabb alkotásai. Horkheimer a Társadalomkutatási Intézet igazgatójaként ezekkel a tanulmányokkal általános kutatási programokat próbált fölvezetni. E programokra épültek a „Frankfurti Iskola” néven híressé vált szellemi csoportosulás legfontosabb alkotásai. Horkheimer kísérletei – közelebbről tekintve – a marxista kapitalizmuskritika aktualizálására törekedtek. Az aktualizálásnak Horkheimer szerint egy alapvető kritikai észrevételből kell kiindulnia: „*A történelem menete – írja – más irányt vett, mint ahogy Marx elképzelte.*” A dolgozóosztály nyomora nem fokozódott tovább, és ezért a várt forradalomra sem került sor (MARX HEUTE [MARX MA]. In: GESSELLSCHAFT IM ÜBERGANG [A TÁRSADALOM A VÁLTOZÁSOK IDEJÉN]. Fischer Verlag, 1981. 152. o.) A marxista társadalomkoncepciót – Horkheimer szerint – a proletariátus forradalmi küldetésének feltételezése nélkül kell újrafogalmazni. Ez a kiindulópont – ha a korabeli szellemi szituációra pillantunk – mindenekelőtt Lukács György (a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban kifejtett) nagy hatású koncepciójával száll szembe. Lukács ugyanis (bár az elméleti kereteket némileg átalakította) érvényesnek tartotta a proletárforradalomra vonatkozó marxista elképzeléseket. Horkheimer – az elhatárolódás bázisán – szerette volna megmenteni a marxista-lukácsista koncepció kritikai töltését: ez azonban csak akkor sikerülhet, ha az elméletet a társadalmi életfolyamat mozzanatának tekintjük. A kritikai társadalomelmélet kidolgozása ugyanis – Horkheimer alapvető meggyőződése szerint – csak ilyen elméleti keretek között lehetséges.

Helmut Dubiel meghatározó jelentőségű elemzéseit követően (lásd WISSENSCHAFTSORGANISATION UND POLITISCHE ERFAHRUNG [TUDOMÁNSZERVEZÉS ÉS POLITIKAI TAPASZTALAT]. Suhrkamp Verlag, 1978) általánosan elfogadottá vált, hogy Horkheimer egymástól eltérő társadalomkritikai modelleket soroztatott dolgozta ki. Dubiel a modelleket (és a közöttük lévő ugrásokat) még empirikus-történelmi tapasztalatokkal próbálta alátámasztani. Ezzel szemben az alábbiakban a fiatal Horkheimer kísérleteit elméleti útkeresésként próbálom bemutatni. Az útkeresések

mögött pedig a lukácsista koncepcióval vívott szakadatlan küzdelem áll. Horkheimer társadalomkritikai modelljei a lukácsista koncepciót (annak egy-egy mozzanatát) aktualizálják. (Ez az összefüggés azért maradt mindeddig homályban, mert Horkheimer óvatosan kerül a Lukácsra történő közvetlen hivatkozásokat.)

A *legkorábbi* társadalomkritikai modellben Horkheimer (Marxhoz és Lukácshoz kapcsolódva) az elmélet feladatát még a dolgozóosztály szenvedéseinek megfogalmazásában látja. A szenvedés azonban – itt tér el Horkheimer saját elődeitől – már nem vezet társadalmi robbanáshoz. Ez a meggyőződés a Társadalomkutatási Intézet egyik (a harmincas évek elején végzett) empirikus vizsgálatából származhat. A vizsgálat ugyanis kimutatta, hogy a német munkások csak körülbelül tizenöt százaléka vannak forradalmi ambícióik. (Lásd Helmut Dubiel: i. m. 40–41. o.) Az első társadalomkritikai modellt így az artikulációra képtelen szenvedés elméletének tekinthetjük. (Ez a beállítottság uralja Horkheimer és körének munkásságát a harmincas évek első felében.) E jelenség megragadásának közege Horkheimernél: a materializmus. A filozófia történetén végighúzódo materializmus szerinte mindig is a szenvedéshez kötődött. Az ókor materialista gondolkodói belső praktikákkal próbálták elérni a lelki nyugalmat. Az újkor kezdetén a materializmus a természettel vívott küzdelem szenvedéseit fogalmazta meg. A modern materializmus pedig a társadalmi egyenlőtlenségekből származó szenvedést fejezi ki. Ebből az áttekinthetőségből egyértelműen kitűnik, hogy Horkheimer a materializmust a társadalmi életfolyamat mozzanataként ragadja meg. A társadalmi beágyazottságból következően az elmélet maga is rendelkezik társadalomalakító funkciókkal. Ezzel az elméletfelfogással állítja szembe Horkheimer – Lukács nyomán – a kontemplációra épülő elméleti beállítottságot. Ezt a beállítottságot Horkheimer Lukácstól eltérően a metafizikai tradícióval azonosítja. A metafizikai kontempláció – Horkheimer szerint – a világ teljes és átfogó megismerésére törekszik; egy ilyen kísérlet azonban szükségképpen kudarcra van ítélve, hiszen „*a végtelenről szóló tudásnak magának is végtelennek kell lennie.*” Ezt a kudarcot csak

úgy lehet elkerülni, ha a metafizika egész tradíciójából kilépünk. A materialista elmélet a végtelen tudásigénnyel a társadalom átalakításának programját állítja szembe. Az átalakítás pedig csakis a dolgozóosztály szenvedéseiből indulhat ki. „*A materialista dialektika* – írja Lukács – *csak a proletariátus osztály-álláspontjáról... nyerhető.*” (Lukács György: *TORTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT*. Magvető, 1971. 240. o.) A társadalom átalakítását Horkheimer elméleti-kritikai programnak, Lukács a proletariátus cselekvési programjának tekinti. Ebből következik a „materialista dialektika” értelmezésének különbsége. A dialektika Lukács szerint a materializmus forradalmi magva, Horkheimernél viszont a materializmus megjelenési formája. A dialektika koncepciójában kell megmutatkoznia annak, hogy a szenvedés miért nem artikulálódhat reális társadalmi cselekvésként. A dialektikát Horkheimer interdiszciplináris társadalomelméletként dolgozza ki. Ez az elképzelés (módszertanilag) Lukács tudománykritikájára támaszkodhat. A *TORTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT*-ban Lukács a modern tudományos világgép bázisát a tények kontemplatív szemléletében látja. Ez a szemlélet a létet és a gondolkodást mereven elválasztja egymástól. A „*materialista dialektika*” viszont – Lukács szerint – a modern tudományos világgépet is átalakítja. „*Csak ha a filozófia és szaktudomány... dualitását lekuzdjuk... – írja Lukács – nyílnak meg az út a gondolkodás és a lét dualitásának felszámolásához.*” (I. m. 501. o.) „*A materializmus – így Horkheimer – a filozófia és a tudomány egyesítését követeli.*” (I. m. 31. o.) Az interdiszciplináris társadalomkoncepció Horkheimernél három szaktudományra épül: a politikai gazdaságtanra, a pszichológiára és a kultúraelméletre. (Lásd ehhez mindenekelőtt Horkheimer 1930-as székfoglaló előadását, mely magyarul megjelent a *Műhely* 1922/1. számában.) A szóban forgó szaktudományok belső összefüggéseit (és a szenvedés megnémulásának téziséit) a Társadalomkutatási Intézet kollektív alkotása, az *AUTORITÄT UND FAMILIE* című tanulmánykötet dolgozta ki. Ez a könyv az első társadalomkritikai modell leglényegesebb hozadéka. Horkheimer átfogó előszót irt a kötethez; s ebben programatikusan maga is fölvázolja a társadalomtudományok belső összefüggéseit. Az össze-

függések kidolgozásának vezérfonalát Horkheimernél a társadalmi autoritások kialakulásának magyarázata alkotja. Az autoritások alapját a gazdaságban a mamutvállalatok megjelenése és a kisvállalkozások eltűnése teremti meg. Ezek a hatások a kulturális intézmények (Horkheimer elsősorban a családról beszél) szerkezetének átalakulásához vezetnek. Ennek következtében a család többé nem tud korlátokat emelni a külsőleges (társadalmi) autoritások beáramlása elé. S így jön létre az az autoriter személyiség szerkezet, amely a tekintély tiszteletével megakadályozza a forradalmi ambíciók kialakulását. A gazdaságban tehát nem szűnt meg az elosztás egyenlőtlensége – szenvedés továbbra is létezik –, de a centralizáló eredményként megjelenő autoriter személyiség típusa a szenvedést már „édesnek” érzi. A dolgozóosztály – Horkheimer szerint – az eltömegesedés miatt különösen ki van téve az autoriter hatásoknak, és ezért társadalomátalakító cselekedeteket már nem lehet várni tőle. Ez a belátás paradoxszá teszi a „*materialista dialektika*” koncepcióját: a szenvedés, amely belső élményként édes, és ezért már nem is tudatosodhat, meglehetősen ingatag alapokra helyezi Horkheimer első társadalomkritikai modelljét. Ebből a felismerésből kiindulva próbálja Horkheimer újrafogalmazni a materializmus koncepcióját.

A második társadalomkritikai modell a lukácsi program keretei között próbálja elkerülni a proletariátus forradalmi küldetésére vonatkozó elképzeléseket. Horkheimer ezért saját feladatát már nem a munkásosztály cselekvésképzetlenségének igazolásában, hanem a kritikai mozzanat újraértelmezésében látja. A tematikus horizont átalakulása miatt az interdiszciplináris társadalomkép talaját veszti. A tudományos világgép ennek következtében kiszakad a társadalomkritikából, és maga is a „metafizika” pólusa felé sodródik. A metafizika (a modern tudatfilozófia) Horkheimer szerint a tudományos világgépre épül, és annak sajátosságait fogalmazza meg általános formában. A metafizika és a modern tudományok által képviselt tudást Horkheimer a „*tradicionális elmélet*” terminusával köti össze. A tradicionális elmélet operacionalizálható tudást termel, és társadalmi hatása a technikai fejlődésben ölt testet. Ez a hatás – és en-

nek korlátai – azonban csak egy olyan koncepció keretei között láthatók át, amely önmagát a társadalom alakítójaként értelmezi. A materializmus helyébe lépő – és a tradicionális elmélettel szemben álló – koncepciót Horkheimer „kritikai elméletnek” nevezi. E koncepció az elméleti kontempláció általános meghaladására tör. A kritikai elméletet ezért Horkheimer a teoretikus beállítottság és a gyakorlati magatartás szintézisének tekinti. A kritika így cselekvéseméleti értelemben maga is a társadalmi gyakorlat mozzanatává válik. A tradicionális elmélet – Horkheimer értelmezése szerint – a polgári individuum tehetetlenségének kifejeződése. A kritikai elmélet viszont a világot az emberi nem történelmi termékének tekinti, és önmagát is ebben a folyamatban helyezi el. A magatartás-ként értelmezett elmélet a technikai fejlődésnél jóval átfogóbb társadalmi hatásokat tesz lehetővé. A proletariátust így módon Horkheimer egyfajta reális tudatalakzattal helyettesíti; s a szenvedés – mint a társadalomkritika centrális mozzanata – elveszti jelentőségét. A kritikai elmélet kidolgozásakor Horkheimer újra – valószínűleg – Lukács egyik megjegyzéséből indul ki: a TORTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban egy speciális kontextusban Lukács arról ír, hogy a világ szemléletében meg kell különböztetnünk a kívülálló és a résztvevő perspektíváját (i. m. 340. o.). Horkheimer talán ezt a megkülönböztetést dolgozta ki a tradicionális és a kritikai elmélet koncepciójaként; miközben a cselekvésképtelen munkásosztályt a kritikai magatartással helyettesítette. Ez a transzformáció – mivel áttemeli a lukácsi program szerkezetét – Horkheimert konkrét ellenvetésekre készíti. Az ellenvetések természetesen a proletariátus küldetésére vonatkoznak: az a gondolkodó – írja Horkheimer, anélkül hogy megnevezné Lukácsot –, aki saját koncepcióját alárendeli a proletariátus küldetésének, maga is (az önmagára kiszabott passzivitás miatt) a tradicionális elmélet foglya marad. Ez az érv azonban túllendül önmagán: a kritikai elmélet semmilyen osztály képviselését sem vállalhatja, sőt az általa kidolgozott társadalomkoncepcióban osztályok nem is szerepelhetnek. Ennek következtében Horkheimer túllép a marxí-lukácsi szubsztancializmuson (mely a társadalmat osztályok konstellációjaként kép-

zelte el); és a forradalom minden lehetséges formáját is megkérdőjelezi. A forradalom elvetése Horkheimert – saját korábbi forradalomértelmezése miatt – még tovább vezet. Az EGOISMUS UND FREIHEITSBEWEGUNG (EGOIZMUS ÉS SZABADSÁGMOZGALOM) című tanulmányában Horkheimer azzal a problémával vivódott, hogy hogyan lehetne átlépni a polgári forradalmak diktatúrába torkolló dinamikáját. A diktatúrák – Horkheimer szerint – arra épültek, hogy a forradalmak lényegükönél fogva az individuumok spontán egoizmusának felszámolására törekedtek. A TRADITIONELLE UND KRITISCHE THEORIE című tanulmányának ezért a proletariátus, majd az osztály kiiktatása után, az individuumok spontán egoizmusát is föl kell számolnia; csak ekkor igazolható ugyanis a marxí-lukácsi forradalomelemzés elhibázottsága. Az, hogy Horkheimer a forradalom gyökereit ilyen mély antropológiai síkon helyezte el, rendkívül súlyos következményekhez vezet: az individuum halála, melyet Horkheimer – némi következetlenséggel – az interdiszciplináris materializmus érveinek felhasználásával támaszt alá, végső soron az autoriter személyiségről szóló koncepció újrafogalmazásaként jelenik meg. Horkheimer a lukácsi-marxí szubsztancialista társadalomelmélettel a második modellben egy cselekvéseméleti koncepciót próbált szembeállítani. (Ez a program – mely közvetlenül a harmincas évek második felének elején született meg – sajnos folytatás nélkül maradt. A cselekvéseméleti koncepció azonban aligha dolgozható ki, ha a cselekvő individuum halálának feltételezéséből indulunk ki.

Horkheimer útkeresései a negyvenes évek elejére – a legpregnansabban a VERNUNFT UND SELBSTBEHAUPTUNG (ÉSZ ÉS ONFENNTARTÁS) című tanulmányban – a civilizáció történet kritikai koncepciójába torkollottak. Ez a koncepció (Horkheimer *harmadik* társadalomkritikai modellje) a hatvanas évek végéig uralta a Frankfurter Iskola gondolatvilágát. Horkheimer ebben a modellben olyan elméleti keretek meghatározására törekszik, melyek között az individuum halála – mint a XX. század alapvető jelensége – megragadható. E kísérletet Horkheimer az ész történelmi hanyatlásának tematizálásával hajtja végre. Az ész valamikor felvilágosodást ígért,

ehelyett azonban a szellem instrumentalizálódása következett be. A tradicionális elmélet sajátosságait Horkheimer most az ész történelmi útjának végső állomásaként mutatja be. A második modell – így szólhatna Horkheimer önkritikája – lebecsülte a tradicionális elmélet történelmi konzekvenciáit. A társadalom kritikai elemzésének most már nem az a feladata, hogy szembeszegüljön a tradicionális elmélet beállítottóságával, hanem az, hogy megragadja annak történelmi hatásait. A harmadik modell ezért önmagát már nem új elméleti pozícióként értelmezi, hanem az ész történelmi folyamatának feltárására törekszik. A folyamat végén az instrumentalizálódás és az ész összehúzódása áll; Horkheimer ezért az ész általános hanyatlástendenciájáról beszél. Az instrumentalizálódás eredményeként az emberek maguk is pusztá eszközzé válnak; a társadalom és a történelem viéágában veszendőbe megy az individualitás mozzanata. A társadalomban és a történelemben az általánosság mozzanata válik uralkodóvá. Ez az uralom nem más, mint a manipuláció. A manipuláció elméletével Horkheimer valójában az autoritásról szóló koncepciót radikalizálja. „Minden ember érzi – írja –, hogy a maga munkájával végül is egy pokoli gépezet működését szolgálja.” (296. o.) (Ezt a motívumot részletesen az AUTORITÄRER STAAT [A TEKINTÉLYELVŰ ÁLLAM] című tanulmányban dolgozza ki. In: GESSELLSCHAFT IN ÜBERGANG. I. k. 13–35. o.) Az ész instrumentalizálódásának következtében az emberek életéből elvesznek a célok és az értékek; illetve ezek kijelölését a hatalom önmagának tartja fenn. Az emberi élet ily módon a pusztá önfenntartásra húzódik össze. Az ész történelmi útja saját maga porba döntéséhez vezetett. Ez a folyamat a nemzeti szocializmusban érte el csúcspontját. A hitleri uralom alatt létrejött berendezkedést – Horkheimer szerint – nem a speciális társadalmi körülményekből, és nem is a német történelem sajátosságaiból kell megértenünk, hanem az ész történelmi folyamatának végső állomásaként kell megragadnunk. Ez a kritikai modell, bár hangvételében élesen eltér a lukácsi koncepciótól, mégsem teljesen független tőle. Horkheimer az eddigi két modellben nem használta föl Lukács alap gondolatát: az eldologiasodás elméletét. Lukács koncepciójának eredetisége pedig éppen abban állt, hogy a marxí árufetisizmus-

elméletet Max Weber racionalitász-konceptiójával tudta közvetíteni. „Az áruformának az egész társadalom valódi uralkodó formájává való válása csak a modern kapitalizmusban megy végbe.” (323. o.) E folyamat másik oldala pedig a racionalizálás: „Ha követjük azt az utat – írja Lukács –, amelyet a munkafolyamat fejlődése a kézművességtől... a gépiparig maga mögött hagyott, feltárul előttünk az egyre növekvő racionalizálás...” (326. o.) Horkheimer a Lukács által jelzett folyamatot radikalizálja, és az ész általános tendenciájává szélesíti ki. (Lásd Jürgen Habermas: THEORIE DES KOMMUNIKATIVEN HANDELS [A KOMMUNIKATÍV CSELEKVÉS ELMÉLETE]. I. köt. Suhrkamp Verlag, 1988. 489. skk. o.) A harmadik modellben Horkheimer tehát az ész egytetes hanyatlástendenciájánál kötött ki, mert a lukácsi szubsztanciálista elmélet elutasítását követően a társadalom átalakítását cselekvéseméleti koncepcióként sem tudta megalapozni. Ennek következtében azonban olyan társadalomelméleti koncepcióhoz jutott, amely most már nem a proletariátusnak, hanem a történelem általános hanyatlásának adja meg magát. Az akceptált tehetetlenség miatt azonban ez az elemzés nem tudja átlépni a tradicionális elmélet joggal bíralt előfeltevéseit.

Az ész kritikájának leg súlyosabb problémája mégis az, hogy nem tudja megalapozni saját kidolgozásának bázisát. A negyvenes évek elejétől a hatvanas évek végéig a harmadik társadalomkritikai modellből kiindulva valamennyi kísérletnek meg kellett küzdenie azzal a problémával, hogy hogyan lehet megragadni a totálisan integrált és manipulált világot. A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJA, melyet Adorno és Horkheimer közösen írt a negyvenes évek elején, és amely – egyik ágon legalábbis – Horkheimer harmadik társadalomkritikai modelljének közvetlen folytatásaként értelmezhető, ezt a problémát úgy próbálta megoldani, hogy a totális igényekkel fellépő instrumentális ész mellett mégiscsak fölvetett egy másik észfogalmat is: a művészi-esztétikai ész fogalmát. A művészi-esztétikai ész az instrumentalizmussal szemben nem a világ leigázására, hanem leképezésére törekszik. Ez a motívum viszont szemmel láthatóan átlépi a kijelölt társadalomelméleti kereteket. A civilizációkritikai modell másik jelentős műve, Marcuse AZ EGYDIMENZIÓS EMBER című könyve pedig már nem talál másik

megoldást, mint az ellentmondás vállalását. (Ezért ingadozik AZ EGYDIMENZIÓS EMBER a változás lehetőségének és lehetetlenségének hipotézisei között.) Horkheimer útkeresései végül is zsákutcába torkollottak: kísérlete mégis jelentősnek tekinthető: szerzője egy olyan társadalomkonceptió kidolgozására törekedett, amely megpróbált átlépni a lukácsi-marxi szubsztancializmuson, úgy, hogy közben megőrizze a társadalom kritikai tematizálásának lehetőségét. Ez a program azóta sem veszítette el aktualitását. S ezért indokolt lenne, hogy Horkheimer legfontosabb tanulmányai végre eljussanak a szélesebb magyar olvasóközönséghez is.

Weiss János

LELKEN INNEN, PSZICHOLÓGIÁN TÚL. HITELES ÉS HAMIS LÉLEKVESZTŐK

Hans-Peter Waldrich: Titkos tanok. Ezoterika
Fordította dr. Juhász Edűt
Édesvíz, 1991. 145 oldal, 139 Ft

Thorwald Dethlefsen: A sors mint esély
Fordította Hajós Gabriella
Arkánus, 1992. 216 oldal, 242 Ft

Michèle Curcio: Parapszichológia A-tól Z-ig
Fordította Zala Szalárd
Arkánus, 1991. 330 oldal, 198 Ft

dr. Milan Ryzl: Telepátia és tisztánlátás
Fordította Nagy Tamásné és Neukum Lea
Édesvíz, 1992. 160 oldal, 179 Ft

J. van Rijckenborgh: Az eljövendő új ember
A fordító neve nincs feltüntetve
Lectorium Resicrucianum (Haarlem) –
Arany Rózsakereszt Közössége (Budapest),
1991. 307 oldal, 200 Ft

Rudolf Steiner: Egy út az önmegismeréshez
Biczó István fordítása és kiadása,
1991. 82 oldal, 200 Ft

Rudolf Steiner: Az új Izisz,
az isteni Sophia keresése
Biczó István fordítása és kiadása,
1991. 83 oldal, 200 Ft

L. Ron Hubbard: Dianetika
Fordította Csetneki Gábor
Interbright, 1990. 553 oldal, 260 Ft

L. Ron Hubbard: Önelemzés
Fordította Fulöp Márta és Kárpáti Péter
Mimerva, 1990. 232 oldal, 235 Ft

Az okkultizmus vagy a misztika és a pszichológia nászából származó népszerű pszichoidalom tömegét és elsomorító színvonalát nézve felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szület-e komoly könyv ilyen szellemi egységéből. Az okkultizmus és a misztika – gazdag kultúrtörténeti tradícióját, emberismeretét tekintve – aligha szorul rá arra, hogy tudásanyagát a pszichológia aprópénzére váltva népszerűsítse. A lélektannak viszont érdeke, hogy saját mindenhatósági igényeit a Szent Tudomány területére is kiterjessze, vagy (a nagyközönség előtt igencsak hiányos) tudományos kompetenciáját azon bizonyítsa, hogy minden új jelenség magyarázására illetékesként jelentkezzen – erre azonban nem vállalkozna, ha a mai olvasó speciális igényei nem bátorítanák.

A magyar olvasó ugyanis filológiai, teológiai, latin és még ki tudja hány tudomány hiányát felölelő műveltségével nem tudja – mondjuk a CORPUS HERMETICUM-ot vagy a SZIBILLÁK KÖNYVÉ-t – nemhogy megérteni, de megközelíteni sem. Ehhez egy hozzáértő vezetőnek a közléteendő anyagot előbb ki kell hasítania az eredeti textúrából, azután szinte homeopátiás arányban kell az „információanyagot” felhígítania, végül modern fogalmakkal kell azt érthetővé tenni. Ilyen foglár munkára a lelkiismeretes filológus hatalmas lábjegyzeteivel nyilván nem alkalmas, az irányzatnak elkötelezett misztikus pedig nem lenne közérthető, ezért tűnik ideálisnak a funkcionális fogalmak sikos közegében la-virozó pszichológus. Az átalakításnak a piac egyértelmű irányt ad: a ma embere megváltást, életproblémái megoldását, kész, gyors öngyógyító recepteket vár, lehetőleg elérhető áron s anélkül, hogy a remélt önváltoztatás-